

прийоми (синонімію, антонімію). Його характеризують відсутністю нелітературних конструктів – слів-паразитів, вульгаризмів тощо. Таке мовлення приваблює позитивним емоційним забарвленням.

Отже, в період навчання найбільшою мірою на темп формування професійного сурдопедагогічного спілкування впливає особистісний стиль спілкування, який сформувався на основі досвіду студента та характеру міжособистісних контактів.

Література

1. Зимняя И. А. Педагогическое общение как форма реализации учебного сотрудничества преподавателя и студентов // Психология обучения неродному языку. – Москва : Русский язык, 1989. – С. 42-60.
2. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении.. – Москва : Просвещение, 1987. – 190 с.
3. Максименко С. Д. Психологія особистості : змістові ознаки / С. Д. Максименко // Гуманізація взаємин вчителя та учнів – необхідна умова особистісно орієнтованої освіти : Науково-методичний збірник за ред. С. Д. Максименко, Г. О. Балла, М. М. Заброцького. – Житомир-Київ: ЖОГППО, 2004. – С. 3-17.
4. Митина Л. М. Психология развития и здоровья педагога: выбор стратегии профессиональной жизнедеятельности (часть II) – Москва : Про-Пресс, 2005. – 80 с.
5. Мудрик А. В. Общение как фактор воспитания школьников. – Москва: Педагогика, 1984. – 112

Федоренко М. В.

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри спеціальної психології та
медицини ФСЮ,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

Федоренко М. І.

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри спеціальної психології та
медицини ФСЮ,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

РОЗУМІННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ РАННЬОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ТА КОРЕКЦІЇ ПІДЛІТКІВ З АКЦЕНТУАЦІЯМИ ХАРАКТЕРУ

Актуальність дослідження чинників формування девіантної поведінки обумовлена значним поширенням проблеми поведінки, що відхиляється від загальноприйнятих норм суспільства серед підлітків і молоді. За останні десятиліття підходи до вивчення девіантної поведінки серед підростаючого покоління змінилися. На сучасному етапі розвитку психологічної науки, крім відомих раніше проявів девіантної поведінки, пов'язаної із вживанням алкоголю,

тютюну, психоактивних речовин, надмірної жорстокості у ставленні до людей, тварин, схильності до правопорушень, – у сучасних підлітків спостерігаються ще й онлайн-ігроманії, комп'ютерна та інтернет-залежності, кібербулінг, виявляються загострення акцентуацій особистості, які мають аутоагресивний характер (підліткові угруповання типу «синій кит», «червона сова»).

Нині існують різні точки зору відносно особливостей формування девіантної поведінки у підлітків. На різноманітність факторів впливу на виникнення девіантної поведінки неповнолітніх звернули увагу вчені Н.Л. Бочкарьова, А.Д. Гонєєв, Л.Г. Леонова, В.В. Маценко, І.П. Рудницька та ін. Особливості впливу сімейних факторів на формування девіантної поведінки підлітків розглянуті у працях А.А. Бєсєдіна, М.А. Волошин, І.А. Гайдамашко, К.Є. Дубовик, К.Ю. Мураненко, О.М. Шенкевич та ін.

Вчені І.Ф. Дементьєва, Л.Я. Оліференко, В.М. Оржеховська, І.І. Парфанович, А.М. Самойлов, В.І. Співак, Т.Є. Федорченко, В.С. Яремчук та інші вказували на важливість здійснення комплексного психолого-педагогічного супроводу не лише з девіантними підлітками, а й із їх батьками, найближчим оточенням, щоб запобігти ризику її формування і закріплення, подолати негативний вплив сімейного середовища на поведінку підлітків.

Девіантна поведінка – це складний соціальний та психолого-педагогічний феномен, який потребує детальної уваги до вивчення чинників її виникнення та формування.

Девіантна поведінка являє собою систему вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятої норми (норми психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо). Слід зазначити, що відхилення від цієї норми (девіації) у поведінці можуть трактуватися як позитивні, так і негативні.

В.М. Оржеховська довела вплив на формування девіантної поведінки у підлітків кількох груп чинників:

1) соціально-економічні (загальносоціальні, соціально-демографічні, економічні, соціотехнічні);

2) медико-біологічні (спадкова схильність до хімічної залежності, емоційна нестабільність, синдром мінімальної мозкової дисфункції, психічні розлади внаслідок вживання психоактивних речовин, статеві дисфункції, підвищена збудливість та ін.);

3) психолого-педагогічні (невдоволеність, труднощі підліткового віку, незрозумілість оточуючими, стомлюваність, боязкість, пристосування до навколишнього середовища, конфлікт із оточенням, низька самооцінка, психічний дискомфорт при незадоволенні потреб, недоліки виховної роботи школи, родини та інших соціальних інститутів тощо) [5].

Надаючи вагомого значення безпосередньому оточенню та атмосфері, в якій зростає дитина, І.М. Чепендюк виділяє чинники, які сприяють формуванню та посиленню девіантної поведінки у підлітків:

- соціально-економічні (низький матеріальний рівень життя сім'ї, погані житлові умови, безробіття батьків);

- медико-санітарні (несприятливі екологічні умови, хронічні захворювання батьків і ускладнення спадковості, антисанітарія та ігнорування санітарно-гігієнічними нормами);
- соціально-демографічні (неповна чи багатодітна сім'я, сім'я з вторинними шлюбами і зведеними батьками);
- соціально-психологічні (сім'ї з деструктивними емоційно-конфліктними відносинами, подружжя з педагогічною некомпетентністю та їхній низький загальноосвітній рівень, реформованість ціннісних орієнтацій);
- кримінальні (алкоголізм, аморальний і паразитичний спосіб життя батьків, сімейні суперечки, присутність членів сім'ї, що відбували покарання, схильність до субкультури злочинного світу) [10, 218].

Р.В. Козубовський пояснює девіантну поведінку неповнолітніх недоліками виховання, внаслідок чого формуються стійкі психологічні властивості, які сприяють вчиненню не схвалюваних суспільством дій. У неповнолітніх девіації можуть бути наслідком незавершеності процесу формування особистості, негативного впливу сім'ї, залежністю від найближчого оточення і прийнятих у ньому ціннісних орієнтацій [3].

На формування девіантної поведінки підлітків впливають і недоліки в організації освітнього процесу, і негативний вплив педагогів. Як зазначає Т.Є. Федорченко, нетактовність, байдужість, несправедливість і жорстокість педагогів у ставленні до підлітків призводять до відхилень у поведінці учнів, що може привести до того, що не кваліфікованість та черствість вчителів штовхали підлітка до вчинення правопорушення або навіть самогубства [9].

Важливу роль у поширенні девіантної поведінки серед підлітків відіграє негативний вплив засобів масової інформації, зокрема мережі Інтернет. Т.Є. Федорченко вказує, що фільми, які містять агресивні та насильницькі дії, є причиною 17-20% актів насильства, що відбуваються в реальному житті. Демонстрування насильства за допомогою телебачення (мультфільми, фільми, передачі) та відео зміцнює думку підлітків про насильство як цінність і засіб засвоєння усталеної поведінки. Учні легко засвоюють побачені цінності, манери і норми поведінки, оскільки процеси осмислення, оцінки і розмежування реальності і фантазій розвинуті ще недостатньо. Крім того, внаслідок засвоєних установок про безкарність жорстокості і насильства з фільмів та відео з мережі Інтернет у підлітків зростає толерантність, ступінь сприйнятливості до насильства [8, 233].

Однією з причин девіантної поведінки підлітків є вікові особливості їх психіки. Підлітковий вік, за ствердженням Ю.А. Клейберг, є критичним впродовж всього періоду. Психічні порушення мають певні етапи розвитку, проходячи через які вони досягають найбільшого ступеня вираженості. Під час підліткової кризи швидкість цього болочого циклу збільшується, у результаті чого якийсь з етапів може бути або дуже коротким, або не проявлятися. Тому дуже часто патологічна жорстокість підлітка є для його близьких, знайомих, однолітків і очевидців зовсім несподіваною та не зрозумілою [2].

Особливо на девіантну поведінку впливають ускладнення підліткового віку, які тягнуть за собою психологічні особливості: емоційну нестійкість,

підвищену збудливість, неврівноваженість, неадекватність реакції, виливаються в невиправдану різкість і підвищену конфліктність, яка здатна ускладнити його відносини з оточуючими.

За свідченням П.П. Ренжина, у підлітків з'являються специфічні поведінкові реакції, що складають специфічний підлітковий комплекс: реакція емансипації (прагнення до відокремлення, самостійності, доведення власної «дорослості»); реакція групування з однолітками; реакція захоплення (хобі, що може мати сумний варіант адикції – залежності від алкоголю, тютюну, наркотиків, електронних гаджетів тощо). Також дослідник вказує, що девіації в підлітковому віці виникають часто і як відповідь на неспроможність особистості реалізувати свої особистісні тенденції до самоактуалізації [7].

В.І. Мареев і В.А. Шапінський, досліджуючи проблему девіантної поведінки підлітків, виокремлюють наступні основні етапи її формування: виникнення проблемної ситуації; здійснення ціннісно-нормативної регуляції (адекватної чи не відповідної до ситуації); прийняття рішення; здійснення проступку [11, 31].

На думку Н.А. Зобенько, можна виокремити такі етапи механізму формування девіантної поведінки підлітків: накопичення негативного інформаційного досвіду, формування відповідних світоглядних установок; первинна дезорганізація поведінки; перехід від дотримання соціальних норм до їх порушення; реакція найближчого оточення і відповідних інститутів суспільства на протиправні дії неповнолітнього; закріплення девіантних форм поведінки (внаслідок образи на оточення, чи внаслідок визнання цих форм поведінки відповідною референтною групою); систематичні прояви злочинної девіантності [1].

Внутрішні чинники формування девіантної поведінки у підлітків часто пов'язані з наявністю певних характеристик індивіда, що ускладнюють процес його соціалізації. До таких чинників відноситься наявність у підлітка психопатії або акцентуацій окремих рис характеру. Ці відхилення виражаються в нервово-психічних захворюваннях, психопатіях, неврастеніях, межованих станах, що підвищують збудливість нервової системи і які обумовлюють неадекватні реакції на оточуюче середовище. До групи ризику з формування девіантної поведінки належать підлітки із наявністю акцентуйованих рис іпохондричного, депресивного, істеричного, паранойяльного, психастенічного, шизоїдного, психопатичного типів. При цьому схильність підлітків до неадекватної поведінки пов'язується зі специфічними типами характеру особистості.

Розуміння чинників формування девіантної поведінки підлітків з акцентуаціями характеру може допомогти в визначенні напрямків профілактичної та корекційної роботи з ними. Найбільш поширеним та дієвим засобом боротьби з девіантною поведінкою є соціальна профілактика, яка виступає як засіб попередження негативних проявів девіантної поведінки. [6].

Згідно з думкою А.О. Андрейчевої та О.М. Макаренко, психолого-педагогічна допомога особистості, схильній до девіантної поведінки – це комплекс соціально-психологічних і педагогічних заходів, що спрямовані на виявлення і виправлення умов, які сприяють проявам девіантної поведінки;

створення передумов попередження відхилень у поведінці, зокрема, через пропаганду здорового способу життя; створення сприятливого соціально-психологічного клімату в мікросоціальному оточенні дитини; створення можливостей для самореалізації особистості у суспільстві тощо [4].

Власне психологічна допомога особистості з девіантною поведінкою здійснюється за такими напрямками, як психологічна превенція (попередження, профілактика) і психологічна інтервенція (подолання, корекція, реабілітація). Психодіагностика при цьому є допоміжним засобом, що вирішує проміжні практичні завдання. Профілактично-корекційна робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, спрямована на реалізацію таких функцій: виховну (поновлення позитивних якостей, що переважали до появи девіантної поведінки); компенсаторну (формування прагнення компенсувати певні соціальні недоліки, активізація діяльності в тій сфері, де особистість може досягти успіху, реалізувати потребу в самоствердженні); стимулюючу (активізація позитивної суспільно корисної діяльності через зацікавлене емоційне ставлення до особистості); коригувальну (виправлення негативних якостей особистості, коригування мотивації, ціннісних орієнтацій, атитюдів, поведінки); регулятивну (забезпечення впливу учасників міжособистісної взаємодії для зміни ступеня участі особистості в груповій діяльності з поступовим переходом до саморегуляції і самоконтролю).

Таким чином, саме визначення чинників формування девіантної поведінки є найефективнішим підґрунтям для організації ранньої психологічної діагностики, профілактики та корекції особливостей поведінки, що відхиляється від суспільних норм та правил у підлітків з акцентуаціями характеру.

Література

1. Зобенько Н. А. Аналіз мотивів та механізмів формування девіантної, протиправної поведінки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 21. С. 63-66.
2. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения. М. : Юрайт, 2011. 160 с.
3. Козубовський Р. В. Девіантна поведінка неповнолітніх як соціально-педагогічна проблема. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2014. Вип. 31. С. 74-76.
4. Макаренко О. М., Андрейчева А. О. Поняття девіантної поведінки в соціальному та психологічному аспектах. Наукові записки НаУКМА. 2015. Т. 175. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. С. 61-64.
5. Оржеховська В. М., Пилипенко О. І. Превентивна педагогіка : навч. пос. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. 2007. 283 с.
6. Пиголенко І. В., Билименко Ю. В. Профілактика девіантної поведінки серед молоді як превентивна міра люмпенізації суспільства. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2011. Вип. 3(11). С. 75-79.
7. Ренжин П. П. Девіантна поведінка як соціологічна категорія і проблеми її вивчення. «Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology». 2017. Т. (60). Вип. 135. С. 80-83.

8. Федорченко Т. Є. Соціально-педагогічні детермінанти девіантної поведінки школярів. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : збірник наукових праць. 2011. Вип. 15. Кн. II. С. 226-236.
9. Федорченко Т. Є. Соціально-педагогічні засади профілактики девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища : монографія. Черкаси : ЧП Чабаненко Ю. А., 2009. 358 с.
10. Чепендюк І. М. Система соціальної роботи з молоддю девіантно-кримінальної поведінки, що склалась в Україні. Правова свідомість молоді в умовах розбудови правової демократичної держави мат 4 всеукраїнсько-курсантсько-студентської конференції (22 квітня 2010 року м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ, 2010. С. 216-221.
11. Шапинский В. А., Мареев В. И. Девиантное поведение и социальный контроль. Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. 311 с.

Фомічова Л. І.

завідувач кафедри сурдопедагогіки
та сурдопсихології імені М. Д. Ярмаченка,
професор, доктор психологічних наук,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ В УМОВАХ КАРАНТИНУ, ЯК ФАКТОР НОВОГО ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ

Навчання і виховання дітей з порушенням слуху несе в структурі нове мислення у професійній діяльності в силу існування між дітьми значних індивідуальних відмінностей. Період карантину приніс у навчально-виховний процес нові труднощі, пов'язані з реалізацією дистанційного навчання. Так, зокрема, через дистанційність руйнується реальна взаємодія сурдопедагога та учня з порушеннями слуху. Дана педагогічна ситуація пов'язана з тим, що навчальна діяльність у психології розглядається як складна структура, в яку входить у взаємодії окрема діяльність сурдопедагога та учня. Дистанційне навчання таку взаємодію викривлює, тому що привносяться елементи віртуальності. Тому сурдопедагог має створювати новий навчальний проект, а учень спирається на репродуктивну уяву взаємодії з вчителем. У навчанні дітей з порушенням слуху чільне місце займають реабілітаційні заняття з розвитку слухового сприймання та формування вимови. В дистанційному варіанті ці заняття вимагають від сурдопедагога нового творчого професійного мислення. Розглянемо вимоги більш детально.

Розвиток слухового сприймання ґрунтується на власному сприйманні дитини та зовнішньому контролі сурдопедагога. При цьому сурдопедагог відстежує через спеціально відібрані завдання правильність слухових відчуттів дитини. Тому зовнішній контроль практично неможливий перш за все через викривлення звучання на відстані та із-за відстані між сурдопедагогом та дитиною з порушеннями слуху. Слід зауважити, що в інклюзивній формі навчання дистанційно здійснити розвиток слухового сприймання ще важче, тому що вимагає від вчителя ґрунтовних теоретичних знань з фізичних основ